

Kovács Anna

Tématerv a horpácsi Mikszáth-kastély állandó kiállításához

Szubjektív bevezető

Mikszáth Kálmán születése 150. évfordulója megünneplésére 1997-ben gazdag programsorozattal készül az ország.

Országos és megyei emlékbizottság irányításával szerveződik a különböző rendezvények sokasága, s a mikszáthi életutat ismerőben kényszerűen felidéződik az első – még az író életében megrendezett 1910-es – jubileum története, hangulata, szelleme.

Bőségesen lehetne most példát hozni Mikszáth saját jubileumával kapcsolatos kétkedő nézeteiből, az írói örökség megismerése és megőrzése helyett a pezsgős tósztokban, koszorúkban megnyilatkozó látványos ünnepségek haszontalan, ám fölöttébb költséges külsőségeiről.

"Parádé nemzet vagyunk" – mondja minderről Mikszáth, s ez megrendítően összecseng az ifjabb kortárs, a teljesen más szabású művész *Ady Endre* soraival: "borzasztó vasárnapi nép vagyunk".

Műfajában talán szokatlan, de mindenképpen közfigyelemre méltó munkát ad közre szerkesztőségünk, amikor változatlan formában közli a Mikszáth emlékévre készülő horpácsi új állandó kiállítás tématervét.

A tématerv - mely az irodalomtörténeti és irodalmi muzeológiai szaklektorok minősítése szerint kitűnő, megvalósításra érdemes vállalkozás - 1996. szeptemberére készen volt. Jelenleg - a nógrádi múzeumok munkatársaival együtt - várja, hogy a horpácsi Mikszáth-kastély majdani felújított termeiben életre kelhessen.

Reméljük Mikszáth szülőmegyéje, Nógrád mihamarabb megadja e lehetőséget.

Az 1997-ves jubileumi rendezvények sorában helyet kapott a horpácsi Mikszáth-émlékkiállítás megnyitása is. A kiállítás tématervének készítője eligazításul, s egyben személyes szándéka, szakmai törekvése, elképzelése kifejezéséül Mikszáth Kálmán bölcsességéhez fordulhat, figyelmeztve s lehetőség szerint a kiállítással adva tagadó választ arra a kérdésre, amit Mikszáth a Petőfi-szobor avatóján általános érvénnyel feltett:

"Minek jöttetek hát ide ünnepélyt tartani? Ne ámítsátok magatokat; nem ez a méltó ünnep. Ti nem az örökségét becsülitek meg. Ti csak tort ültök, lakomát csaptok, mert az nektek jól esik."

Alapelvek

Paradoxonnak tűnhet, de a jelenkori Nógrád legféltettebb szellemi kincsét s egyben a magyar és világirodalom becses értékét is két megyei kis faluban található földrajzi-természeti terület, két birtok a rajta álló épülettel képezi: a csesztvei "anglus-parkban" található Madách-kúria, és a horpácsi Mikszáth-funduson a "Mikszáth-kastély".

Mikszáth Kálmán élete alkonyán, sikeres íróként tért vissza ténylegesen is szülőmegyéjébe, amikor 1904-ben megvásárolta horpácsi birtokát.

Első lakhelye *Szontagh Pál* hajdani kúriája volt, amely mellé 1906-ban a *Jókai Mór élete és kora* című könyve tiszteletdíjából új kastély építtetésére vállalkozott. A ma is álló épület haláláig nógrádi otthona volt, a Mikszáth-leszármazottak 1950-ig, az államosításig s a kitelepítésig lakhatták.

A kastélyban 1954-ben, megmentve ezzel az épületet s részben a hagyatékot a pusztulástól, múzeumi céllal emlékszóbat rendeztek be, ami 1958-59-ben emlékházzá bővült. Kiállításait 1972-ben, ill. 1983-ban – a muzeológusi gyakorlatnak és elvárásnak megfelelően nagyjából tízévente, s az irodalomtörténeti naptár jeles évfordulóihoz kötődően – bővítették, újították meg.

A legutóbbi kiállítást 1995-ben bontottuk le, a közelgő évfordulós előkészületeken túl az épületegyüttes elhagyatottsága (1993-ban kiköltözött a nevelőotthon) és állaga (gyakori beázások) miatt.

Az 1997-ben átadásra kerülő Mikszáth-émlékkiállítás tématervének kialakításakor elképzelésünket az alábbi szempontok figyelembevételével alakítottuk ki.

Helyszín

A kiállítás az író egykori nógrádi lakhelyén, az írói honoráriumból felépített épületben, Magyarország egyetlen Mikszáth emlékmúzeumában készül. Ebből adódóan mindenképpen meg kell őrizni a múzeum kultikus emlékhely (kegyhely) jellegét, a berendezett lakrészek, enteriőrök, relikviák (kegytárgyak) meghatározó jelentőséggel bírnak.

A felújított kastély egésze – legalább is ebben a pillanatban, de reményeink szerint mindenképpen – múzeumi célra hasznosítható.

A kiállítás ezért az eddigieknél nagyobb alapterületen rendezhető meg, a jelenlegi tervek szerint a kastély földszinti 5 termében, több mint 200 m²-en. (Az ezt megelőző kiállítás ennek kb. a felén, a földszinti nagyteremben és az emeleti két kisteremben állott. Az emelet egyelőre nem hasznosítható.)

Az épület belső terve, a kiállítótermek elhelyezkedése lényegében követi a kastély eredeti beosztását, nem lineárisan be(át)járható. Ez az elrendezés szükségessé teszi – a kronológikus építkezéssel szemben – bizonyos témacsoportok kialakítását, az életút és életmű csomópontozását. A kiállítótermek közül kiemelendő az, amely az árkádról nyíló főbejárattal rendelkezik, központi fekvése s látványos tartozékai (faragott oszlopok, kandalló, régi lépcső az emeletre) miatt leginkább alkalmassá tehető a kultikus emlékhely funkció betöltésére.

S itt kell szembenézni a kiállítás készítőinek, s majd működtetőinek is, azzal a problémával, hogy célszerű-e az épület legszebb termét portaként (jegyárúsítás, papucsk felvétele) használni, vagy helyette, mint ahogyan tervezzük, más megoldást kell keresni. *(A tervrajzot technikai okok miatt nem tudtuk mellékelni. – A szerk.)*

Időtartam

A Mikszáth-emlékkiállítás állandó kiállítás, s ez meghatározza, hogy hosszabb távra (minimum 10 évre) készül, s minden tekintetben időt állónak kell lennie. Megfogalmazható az a hármass követelményrendszer, miszerint a kiállítás:

- az irodalomtörténeti kutatások eredményeinek;
- az irodalmi kiállítások tapasztalatainak felhasználásával;
- s korszerű anyagokból (installáció, fotó, stb.) épüljön fel.

Műtárgyak – dokumentumok

Az emlékkiállításban a Nógrád Megyei Múzeumokban őrzött teljes Mikszáth relikvia gyűjteményünket be kívánjuk mutatni.

Mikszáth Kálmán tárgyi hagyatéka, kézírataival együtt eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába került 1913-ban, az író özvegye szándéka szerint. Az MTA két szakaszban – az 1950-es évek elején, majd 1982-ben átadta kiállítási, megőrzési céllal a tárgyi anyagot a Nógrád Megyei Múzeumoknak, ami az örökösöktől azóta további vásárlással egészült ki. Jelenleg – a Jókaié mellett – Mikszáth Kálmáné tekinthető a legkomplexebb írói múzeumi hagyatéknak.

Mikszáth Kálmán tárgyi hagyatékanak összetétele

Bútorok: 31 db

A vegyes bútorgyűjtemény Mikszáth pesti és horpácsi otthonának berendezéséből maradt meg. Őrizzük az író asztalát, bőr karosszékével, ágyát, pipatóriumát, könyvszekrényét, amelyet a Révai Testvérek Irod. R.T. ajándékozott, s azt a sokfiókos komódot is, melyet írásaiban csak "ökörkasszaként" emleget.

Képzőművészeti alkotások: 47 db

A festmények, rajzok, eredeti fényképek, melyek dokumentálhatóan lakása falát díszítették – arra az izgalmas s máig feltáratlan kapcsolatrendszerre utalnak, mely Mikszáthot a korabeli művészeti közülethez fűzte. *Komáromi Katz Endre, Éder Gyula, Benczúr Béla, Fesztyné Jókai Róza* festményei mellett őrizzük *Szinyei Merse Pál* Mikszáthnak ajándékozott remekét, a *Virágzó almafák* című olajképét.

A rajzok (*Glatz Oszkár*), a korabeli politikai karikatúrák, szobrok (*Holló Barnabás*) mellett különleges figyelmet érdemelnek az eredeti fényképek, így az a Jókai portré, melyet az író Mikszáthnak dedikált, vagy azok a kevésbé ismert fényképek, melyek Mikszáthról a szobrász műtermében, vagy Szegeden készültek.

Használati és dísz tárgyak: 93 db

E tárgyegyüttesben figyelemre méltó csoportot alkotnak az író eszközei, tolla, ceruzája, jegyzetfüzete, bőrnotesze – névjegykártyákkal (pl. *Apponyi Albert* meghívásával). Külön érdekességgel bírnak az ún. novellatárgyak, mint pl. *Jánoska* játékkallatai. *A ló, a bárányka és a nyúl*, vagy *Az én pohárom* című elbeszélés tárgya (egy kis füles, csorba üvegpohár).

Gazdag a mindennapi használati eszközök köre: poharak, az író szemüvege, kedvenc pipái sokasága, szivarvágók, ezüst cigaretta tárcája – *Rónay János*, és arany óralánca – *Tisza Lajos* ajándéka.

... a bárányka,

A használati tárgyak mellett az 1910-es jubileum ajándéktárgyai, kitüntetések, emléktárgyak sorakoznak. (Többek között a Fekete sas rendjel, melyet az Újságírók elnökeként kapott, az MTA nagydíja 1908-ból, Szeged Város Emlékplakettje 1910-ből, s a nagyhirű Mikszáth Asztaltársaság ezüst serlege, rávésva a tagok névsora.)

Az értékes bútorokból, képzőművészeti alkotásokból, használati és dísz tárgyakból álló tárgye gyűjtes segítségével érzékletesen megjeleníthető a Mikszáth-család otthona, és felidézhető az alkotó környezete, az író dolgozószobája.

Meglévő anyagainkat lehetőség szerint még tovább bővítjük tartós kölcsönzéssel (pl. Mikszáth könyvtárát az MTA Könyvtárából), vagy esetleges vásárlással (pl. régi kanapé, egy-egy szőnyeg, esetleg a teraszra a Mikszáth családéhoz hangulatban hasonló kerti bútor).

A kiállításra kerülő dokumentumok, fényképek, kéziratok, könyvek nagy része is a megyei irodalomtörténeti gyűjteményben található, de szükséges még bizonyos téma gyűjtés.

Jelenleg megkezdődött a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán nyert 1.000.000 Ft felhasználásával a tárgyak, dokumentumok restaurálása.

Tartalom

A kiállítás tartalmának körvonalazásakor legelőször is azt gondoltuk végig, hogy mit *nem* vállalhat fel, mi *nem* ez a bemutató:

- nem a hagyományos értelemben vett, szigorú kronológiát követő életrajzi kiállítás, de természetesen az életút bemutatása nem maradhat el;
- nem kizárólagosan a nógrádi kötődésekre épít, de ezt a kapcsolatrendszert kellően hangsúlyozza;
- nem lehet figyelmen kívül hagyni az életmű, az írói munkásság bemutatását, de ebben is meghatározó kell legyen a látvány, a kiállítás sajátos formanyelve.

(Egy mikszáthos, humoros, önironikus fordulattal élve a kiállítás nem pótolhatja egy korszerű Mikszáth monográfia elolvasását – bár lenne ilyen –, a Mikszáth művek alapos, elmélyült ismeretét – bár lenne rá elég idő –, csupán a kiállítások eszközeivel megpróbálhatja segíteni azt.)

A tématervben felhasználtuk az életművet átfogóan közelítő 1972-es és a nógrádi kapcsolatok mélységében feltáró 1983-as horpácsi állandó kiállítások ismereteit, valamint a kísérletező jellegű balassagyarmati, rimaszombati és salgótarjáni időszaki bemutatók tapasztalatait.

A tématerv készítésekor legfőbb irányt adó szempontunk az volt, hogy az életút belső logikájából, az életmű tartalmából kibontva ragadjunk meg olyan lényegi csomópontokat, melyekkel egyrészt a mikszáthi pálya véleményünk szerint hitelesen felrajzolható, másrészt egyfajta korrajz is adható, rátekintve Mikszáth művei segítségével a korabeli életre.

Az életút és életmű ilyen együttes megszólaltatása, összecsendítése nem idegen attól a *Kosztolányinál*, *Adynál*, *Schöpflin Aladárnál*, s újabban *Mezei Józsefnél* élő Mikszáth

képtől, amit hol a legíróbb írónak, az álarcos írónak, a nagy játékosnak neveznek. Mikszáth nemcsak a nagy szerepjátsszók írója, de önmaga is végigjátssza szerepeit, megteremtí családi legendáriumát, tetszeleg kicsit ifjú dzsentriként, majd belecámodja magát élete végén a horpácsi földesúr szerepébe, közben újságíróként bejárva a T. Házba egy fogast kért és kapott, mi csak a képviselőknck járt. A legíróbb író ő, aki az író szerepével tudott maradéktalanul s teljesen azonosulni, akinck az élet is csak leírni való panoráma, a toll = teremtő játékszer, s aki a saját életét is ha kell, belebonyolítja valami mesébe. (Lásd a mellékelt irodalomjegyzéket!)

Kiállításunk – persze túlzással szólva, de szándékában mindenképpen – Mikszáth Kálmán saját (műveiből kiolvasható, kibontható) története életéről és koráról.

Éppen ezért már a tématerv szintjén is igyekeztünk az egyes egységeket mikszáthi írásművek címével megjelölni, megnevezni, ami korántsem végleges, hasonlóan az idézetekhez, melyek inkább csak tájékozódásunk irányát mutatják.

Elképzelésünk lényegét a kiállítás műfajával tudjuk leginkább kifejezni, kiállításunk Mikszáth korában igen divatos, általa is kedvelt és művelt műfaji megjelöléssel élve "korrajznak" nevezhető.

Tartalmát tekintve irodalomtörténeti állandó kiállítás, amely bőven él történeti, művelődéstörténeti elemekkel is.

Munkacíme:

"Igazabb a valónál a mű"
- Mikszáth Kálmán élete és kora -

Megjelenítés módja

Ebből a szempontból kiállításunk két fő részre tagolható:

– két szobában az eredeti tárgyakból *enteriórt* rendezünk be:

- dolgozószoba

+ az író könyvtára

+ a jubileumi emléktárgyak

- családi lakószoba

+ a gyerekekhez kötődő tárgyak, könyvek

– az un. "élet- és korrajz" installációs kiállítási fejezetet három egységre tagolva egy-egy jellegzetes – az adott témában meghatározó Mikszáth mű ihlette – hangulati képre "futtatva ki". A könyvek, dokumentumok, fotók mellett jelentős szerepet szánunk a tárgyak korfestő erejének (bunda, duda, kártya, váltó, párbajpisztoly, viseleti darabok ... stb.) és a kifejező illusztrációknak.

Mindhárom egységben élünk bizonyos "arcképcsarnok" megoldással, hogy Mikszáth saját képei mellett (*A saját ábrázatomról*) kortársai is megjelenjenek (*Az apám ismerősei - Az én kortársaim - Írók, művészek, dalárok*).

Tartalmi felépítése - szerkezete

A-terem:	1. Hogyan lettem én író? Irodalom és politika	– "palóc" szobarészlet
B-terem:	2. Kinek csináljuk a lapot?	– közéleti helyszín
C-terem:	3. Az írói tulajdonról	– költői látványkép
D-terem:	Dolgozószoba – teljes enteriőr –	– teljes enteriőr
E-terem:	Családi lakószoba – teljes enteriőr	– teljes enteriőr

A D-E terem tervét külön nem részletezzük:

- egyrészt mert a mellékelt műtárgylistán szereplő tárgyak értelemszerű elrendezéséről van szó,
- másrészt pedig a terembeosztásunk csak tervezett, ideiglenes, hisz pl. az emeleti tér esetleges bekapcsolódása megváltoztathatja elképzelésünket.

Az alábbiak tehát az "élet- és korrajz" három fejezetét (tartalmi csomópontját) ismertetjük. Az indulást követően (*1. Hogyan lettem én író?*) lényegében *Irodalom és politika* - Mikszáth egyik jelentős írásának - címével foglaljuk össze alkotópályáját, két pólus köré sűrítve:

- a közéleti (*2. Kinek csináljuk a lapot?*)
- és a művészeti tevékenységéről (*3. Az írói tulajdonról*) szólunk.

... és a nyúl

1. Hogyan lettem én író?

A kiállítás első bevezető termében erre a kérdésre keressük a választ, vagyis számbavesszük azokat a hatásegységeket, melyek Mikszáth írásművészetének kialakulásában ösztönző szereppel bírtak.

Ennek a kiállítóteremnek összetett funkciót szánunk:

- 1.1.** Gyakorlatilag összefoglaljuk, áttekintjük az életút legfontosabb állomásait, utazást teszünk azokon a helyszíneken, amelyek egyben a múlt század tipikus településeit is reprezentálják. (Természetes, hogy egyes helyszínek eltérő hangsúlyt kapnak, hisz eltérő szereppel bírnak a pálya különböző szakaszain.)

A mi falunk (Szklabonya)
Az alma mater (Rimaszombat, Selmec) Hogyan lettem én író?
Balassagyarmat közhelyei

Szegedi állapotok
A fővárosból Irodalom és politika
A skvarka (Horpács)

E fotográfiákkal megrajzolt (szellemi) térképen kinagyítva mutatjuk be Nógrád Vármegyét (apró képek-, rajzok-, fotográfiák a vármegyéből), és megismerkedünk azokkal a valóságos személyekkel, akiknek arcképéből, portrérajzaiból építeni kezdte saját írói világát (*Ősök és unokák, Vidéki alakok, Az apám ismerősei*).

Palócföld, Palócia valóságos és szellemi térképen (Lásd *A jó palócok* kötet első kiadásának 161. lapját) "kinagyítva", hangsúlyozva szerepeltetjük a mikszáthi helyszíneket, Alsócsztergálytól (a festő *Kubányi Lajos* lakhelye) Ebecken, Kékkön, Mohorán, Nagykürtösön át Zsélyig, közöttük Horpácsot.

Ezt a tipikus nógrádi aprófalvak közé tartozó települést, amelyet a múlt század végén is még járhatatlan újai, megközelíthetlensége miatt "mostoha falvaként" emlegettek. Az irodalomtörténetben azonban nevezetes hely. Itt állt *Szontagh Pál* kúriája, ahol Madách Imre is vendégeskedett, s a századvégen Mikszáth előtt a történész *Nagy Iván* is a falu lakója volt.

- 1.2.** A kiállítási egység tartalmából következik, hogy további "nagyításban" részletezőbben szerepelnek az írói pálya alakulása szempontjából meghatározó helyszínek:

Szklabonya

*"Az emlékeimre érzékeny vagyok.
Nekünk íróknak úgy sincs más
vagyonunk, csak emlékeink és
álmaink. Hallani vélem falusi*

*harangunkat, látom azokat az öreg
parasztokat sorba, látom gyerekkori
játzópajtásaimat... Elvonul előttem az
egész falu."*

Mikszáth Kálmán szülőhelye. E csendes kis palóc falu természetéhez közeli, bűbájosan kísérteties hangulatú élményvilága írói művészetének, alkotóerejének forrásvidéke volt. Az itt hallott mesék, népdalok voltak első irodalmi élményei.

Rimaszombat, Selmecebánya

*"Furcsa idők voltak ezek!
Tudományszomj mellett szabadság-
szomj epesztette a gyermekek szívét.
A levegőben volt valami, hogy aki ezt
beszívta, dacot, haragot szívott be vele,
mely ezer meg ezer alakban
nyilvánult. Nem értettünk mi a
politikához, azt sem tudtuk, mi fáj, de
azt éreztük, hogy fáj valami."*

Mikszáth 1857-ben került a rimaszombati protestáns gimnáziumba, majd 1863-66 között a selmecebányai evangélikus liceum diákja volt. Hazafias szellemben és érületben teltek a gazdag diákévek. Tanárai nemcsak "tanügyi bácsik" voltak, de felkészült oktatók, kiváló egyéniségek, mint pl. *Fábry János*, akihez haláláig tartó barátság fűzte.

Első irodalmi szárnypróbálgatásainak színtere: az iskolák önképzőköre volt.

Balassagyarmat

*"Mikor az iskoláimat elvégeztem,
apám hazavitt szolgabírónak. Az apám
annak vitt haza, hanem a főispán nem
tett meg csak tiszteletbeli esküdtnek:
aminek az igazi neve "szalma esküdt".
De hát jó volt nekem ez a szalma
titulus is - abban a korban, amikor
minden széna, még a szalma is. A
szemem láttára fogyott el az utolsó
fény, amit a múlt dicsősége vetett még
a kevély megyei címerekre."*

A pályán induló, helyét kereső ifjú ember 1869-1873 között tevékenyen részt vesz a város életében. Itt kíván letelepedni, kísértet tesz a megyei közigazgatásban való elhelyezkedésre, ügyvédi joggyakornoki állást vállal, s mint a *Nógrádi Lapok* munkatársa a város szellemi életének formálója lesz.

Személyes, baráti, atyafiságos kapcsolatai révén a kisváros hivatalnokoskodó, feudális hagyományokkal terhes kapcsolatrendszere veszi körül. A vidéki hivatalnok nemesség azon típusai, akik megrendült gazdasági helyzetük ellenére is igyekeznek, hogy az úri élet látszatát fenntartsák. Mikszáth maga is valódi dzsentri gavallérként mutatkozik be, büszkén viseli nemesi előnevét, megajándékozta magát a tiszteletbeli esküdt hivatalával, cigányos mulatózások, párbajviadal résztvevője. Ebben a szerepben azonban nem tud hiteles alakítást nyújtani; kívülállása, független szelleme s bontakozó tehetsége az írói pályán próbálkozik. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó a *Mauks-lányok* irodalmi szalonja, szerepjátszó levélváltása *Tersztyánszky Mihállyal*, s első irodalmi próbálkozásai. Mikszáth művei közül helyet kapnak itt azok, melyekben a vármegyei határendszer még közvetlenül megnyilvánul, így *A vármegye rókája* (1877), *Az apám ismerősei* (1878), *Az elbeszélések* 1-2. kötet (1874), *az Apró megyei történeteket* vagy *Az igazi humoristák* (1879) - Kubányi Lajos képi világa látványos kiegészítőjük lehet.

1.3.

*"...magamat látom e könyvben, aminő
voltam fiatal koromban, s aminő
sohasem leszek többé."*

Ebben a kiállítási egységben kiemelve s egyben lezárásként mutatjuk be a *Tót atyafiak s A jó palócok* (1881-1882) köteteket.

Jelezve így azt, hogy Mikszáth neve elválaszthatatlanul összekapcsolódik azzal a természeti tájjal, társadalmi környezettel, szellemi közeggel, ahonnan származott. Mikszáth az az ember, aki lélekben soha nem szakadt el szülőföldjétől, őrizte gyökereit, tudatosan vállalta (ha kellett, hangsúlyozta palóc tájszólását). Mikszáth az az író, akit az irodalmi siker útján atyafiai indították el, akinek egész életműve forrásvidékét is a nógrádi dombok, felvidéki hegyek között szokás keresni, és lehet nagyrészt fellelni is, és akit irodalmi köztudatunk mindezek miatt joggal illet a "nagy palóc" minősítéssel.

A sikert hozó kötetek első kiadásai mellett szerepel a művek fogadtatástörténete is (*Reviczky Gyula* bírálata 1881-ből).

Az elbeszélések hangulatát a díszkiadás színes illusztrációi és egy e művek ihlette enteriőr, egy a Mikszáth-értelemben vett palóc szoba részlet (tárgyakkal, viseleti darabokkal) idézik fel.

2. Kinek csináljuk a lapot?

*"Teljes életemben a nyilvános közélet
embere akartam lenni, és az is leszek."
"Negyven év ül rajtam, s én tizenöt
éve ülök az újságírói asztalnál. Más
világban vagyok, más viszonyok közé
lökött az élet. Azokat festem most. S
amennyi cifra szűrt akasztgattam*

*egykor a jó palócokra, azokat
leszedegetem apránként adókat
szavazatván meg a nyakukba."*

Balassagyarmaton az ifjú Mikszáth bepillantást nyert a közigazgatás útvesztőibe, s bizonyára közvetlen tapasztalatainak köszönhetően is a hivatali pályának igen hamar és véglegesen hátat fordított. Ettől kezdve a közéletet elsősorban újságíróként alakította, különböző lapok hasábjain fejte ki nézeteit.

A szegedi – előzményként a nógrádi –, de még inkább a budapesti évek kerülnek most előtérbe. Anyagukat a mikszáthi közéleti tevékenységi formákból kiindulva az alábbi négy egy-egybe rendezzük.

2.1.

*"A lapokat nem egészen írók
csinálják. Többé-kevésbé üzlet a mai
lap már, és nem kulturális faktor, mint
azelőtt volt. Riporterek, üzletemberek,
közgazdák csinálják a lapokat. Az írói
talentum sugarai már nem képesek
kivilágolni a bolondos ólombetűk
irdatlan sokaságából. Ami író van is a
lapnál, az már beleszagolt a
politikába, s ezzel vége. A lapok úgy
elzaporodnak és az író toll emberei,
hogy lehetetlen őket számontartani.
Kik írják? Kinek írják? Honnan
támadnak? Hova mennek?... minden
lap szolgál valakit."*

Bemutatjuk Mikszáthot, az újságcsinálót:

- a *Mint készülnek a Nógrádi Lapok* íróját;
- a *Magyar Néplap és Mulattató* szerkesztőjét;
- a *Budapesti Napilap Apróságok* rovatvezetőjét;
- a *Még újabb fény- és árnyképek* (1878) című kötet feltehetően szatírikus politikai arcképvázlatok készítőjét. A *politika svindlerei* (1878) megörökítőjét;
- a *Szegedi Napló* munkatársát, Szeged pusztulásának és újjáépítésének, Tisza Lajos szegedi udvarának krónikását;
- a *Pesti Hírlap* leghűségesebb főmunkatársát;
- a nyíregyházi per tudósítóját;
- a millenium rendezvények leíró résztvevőjét;
- az *Országos Hírlap* lapalapító tulajdonosát;
- s a *Budapesti Újságírók Egyesületének* elnökét.

Elképzelésünk és lehetőségünk szerint a kiállításban teljes válogatást adunk azokból a lapokból – eredeti, ill. hasonmás példányban –, amelyekkel Mikszáthnak kapcsolata volt.

2.2.

*"Lassankint úgy kezdtem tekinteni az egész parlamentre, mintha annak összes mozgó és cselekvő alakjai az én kedvemért élnének és beszélnének."
"Sok dolog optikai kérdés a Házban. Én még azt toldom hozzá, hogy maga a Ház is optikai kérdés. Sok embert tartanak nagynak a Házban, ki semmit sem ér. És sok embert tartanak kicsinynek a Házon kívül, aki sokat ér."*

Külön alfejezetben foglalkozunk Mikszáth és A tisztelt Ház kapcsolatával, az országgyűlési karcolatok írójával. Mikszáth 1881. szeptember 27-én küldte első tudósítását a tisztelt Házból, s ezzel a politikai újságírás külön műfaját teremtette meg.

Mikszáth, aki *A jó palócokkal* meghódította a közönséget, parlamenti tudósításaival mintegy másfél évtizeden át szórakoztatta; minden pátosz nélkül, pártállástól függetlenül mondva véleményt a politizáló emberről, a generálisról, a nemzet oszlopairól, a mamelukokról, nem kímélve a választók bizonyos típusát, a személyes előnyök után futó Haluska Jánosokat sem.

Ezt a gondolatkört elsősorban *A t. Ház* (1886) című önálló kötetre és a benne található *Jankó János* illusztrációkra építjük. (A karikatúra, mint látványelem lényegi tartalmánál, ironikus megközelítési módjánál fogva kiválóan képviseli Mikszáth szemléletét is.)

2.3.

"Húsz éve taposom a t. Ház szőnyegeit, sokat láttam, sokat átéltem, sok millió forintot megszavaztam. E hosszú korszak szereplő politikusait személyesen ösmertem, sőt barátságban voltam sokakkal, láttam őket kívülről és belülről. Szemeim előtt nőttek meg némelyek és zsugorodtak össze mások. Mondhatom több illúziót vesztettem ez idő alatt mint hajat, pedig ugyancsak dús hajam volt és most ritka... mióta köztük tanyázom."

Mikszáth végül is írói sikere, újságírói népszerűsége következtében 40 évesen birtokba vehette a politikai közélet legfőbb fórumát, a parlamentben 1887-től az illyefalvi kerület, 1892-től pedig a fogarasi kerület választóit képviselte szabadelvű programmal.

Mikszáth az újságíró, a képviselő a társasági élet kedvelt alakja volt, visszatérő személy nemcsak a parlamentben, de a főváros egyéb "közhelyein" is. Így a Dunaparti Lloyd-palota első emeletén található Nemzeti Kaszinóban, a párt klubjában, az angol Királynő Szállodában, a Steingassner Kávéházban, ahol nagy tarokkcsatáit vívta *Eötvös Károllyal* (a tiszaszilári per védőügyvédjével), az István Főherceg Szállodában, ahol a Gundel János által fenntartott terem egyenesen a Mikszáth asztaltársaság törzshelye volt.

Fontosnak tartjuk, hogy Mikszáth mint Budapest írója, a nagyváros ismerője is hangot kapjon (a város jellegzetes alakjai, helyszínei, intézményei mind feltűnnek munkáiban) árnyaltabbá téve azt a véleményt, miszerint Mikszáth idegenül élt, csak lakott a fővárosban.

Az én asztaltársaim, a Mikszáth-asztal, A fehér asztalnál, A klubban című írásait *Az én kortársaim* (1892) illusztrált kötettel fogjuk össze.

2.4. Az újságíró, a parlamenti tudósító, a képviselő, a közéleti ember után állítsuk az alkotóművészt.

Ezt a kiállítási egységet e témakör művészi összegzésével zárjuk, a már említett munkák mellé vonva azokat a műalkotásokat, melyek ebből az élményvilágból, gondolatkörből, a magyar politikai közéletéből nyerték közvetlen indíttatásukat (a Katángyhy történetek a választásokról, *A különös házasság* az egyházpolitikai küzdelmekről tájékoztatnak).

Legfőképpen a milleniumi magyarság gyilkos szatíráját, az *Új Zrínyiászt* (1898). A jelenben önmagát anakronisztikusan túlélő formává üresedő múlt hogyan torzítja szatírává egész életünket, kérdezi Mikszáth két esztendővel azután, hogy az ország megülte ezredéves fennállásának fényes ünnepét, monumentális irrealitással ködösítve önnön létét és lehetőségeit.

A kiállítási egység végén egy "közhelyen", a kártyacsaták, politizálások, eszemiszom színhelyén, a fiatal polgári viseletbe öltözött emberek között egy történelmi alak kibicel.

3. Az írói tulajdon

"Valamilyen író azonban mégis lettem, s ha most az élet őszén megcsinálom a mérleget, elmondhatom, hogy ami öröm ért, az mind az irodalomból való, és ami bosszúságot nyeltem, azt mind a politika kölykezte."

A kiállítás harmadik egységében a szépiró művészi pályájáról kívánunk áttekintést adni, felvázolva helyét a korabeli irodalmi életben, kapcsolatait, legfontosabb sikereit, s mindennek alapját, műveit:

- teljes körét (a korabeli kiadásokkal) s műfaji sokszínűségét (a gyerek- és ifjúsági könyvektől, a népszerűsítő füzeteken, színes regéken át az elbeszélésekig, regénycikig);
- egykorú fogadtatását;
- a korabeli fordításokat (esetleg a későbbiekből is);
- és a legfontosabb színpadi- és filmfeldolgozásokat kitekintéssel.

3.1. Írók, piktorok és dalárok

*"A mozgás az élet, a friss víz, mely indul valahonnan és megy valahová, hol egyszer talán hajókat visz. Minden szellemi mozgalomból csak jó következhetik, a fiatal írókéből sem különben. Hogy összetörik az eddigi tekintélyeket? Csak a hamis tekintélyeket törhetik össze. Hogy végig gázolnak a mostani művészeti formákon? Az ördög vigye azokat a formákat, hagy gázoljanak."
"Nehéz magyar írónak lenni!"*

Lényegesnek tartjuk, hogy érzékeltesük azt a sokszínű irodalmi kapcsolatrendszert, amelynek ő is alakító művészegyénisége volt. Azt az érett alkotót, aki már átvészelte első kudarcait, átélte csalódásait, megismerte a nélkülözést, de már túl van az első sikerek örömein is, s akinck már talán az is megszokott, hogy tekintélyes irodalmi társaságokban hangzanak el munkái. (A Petőfi, a Kisfaludy Társaságot követően akadémiai székfoglalóját, *A szökevények* című elbeszélését 1901. május 12-én olvasta fel.)

Mikszáth tartalmas, gazdag, eleven kapcsolatban állt a korabeli irodalmi élettel, elegendő, ha csak az általa szerkesztett Almanach kötetek szerzőgárdájára gondolunk itt. Az írók, művészek tablóján az egyik kinagyított kép Jókai Móré, hozzá kötődik az "irodalomtörténész" Mikszáth, a *Jókai Mór élete és kora* című életrajzi regény (1905-1906) szerzője.

Mikszáthot írói sikerei, kapcsolatai a szellemi élet centrumához, a rohamosan terebélyesedő világvárossá dagadó nagyvároshoz kötik.

A pályaszakaszbán Budapest mellett Horpács megjelenése az alkotói magányba, nyugalomba való visszavonulás igényét, az elzárkózást, de egyben a menekülés mozzulátát is jelzi. (Nemcsak a város, de a közélet, a politika légköre is egyre idegenebb.)

(Horpács, mint látjuk, jelen elképzelésünkben három tekintetben is megjelenik a kiállításban. Az első egységben, mint tipikus megyei település, a harmadikban, mint az alkotópálya egyik ihlető helyszíne, valamint a Mikszáth család életének legkedvesebb - az írónak utolsó nőgrádi – otthona.)

"Kellett nekem olyan hely, melyről csak én tudjak, mint ahogy az embernek van egy titkos könyve, kellett egy hely, ahol a füvekből, falvakból, árkokból, erdőkből a fantázia segélyével témákat hasogassak ki írői mesterségemhez, hol nekem öreg fák titkos susogással meséljenek s patak vize locsogjon."

3.2. "Egy negyvenéves pálya"

"Az irodalom nem kell senkinek! Hiszen nem a komoly célok országában vagyunk! Könyvet itt nem vesz senki, szellemi terméket meg nem becsül, itt mindig a személyekre megy a játék, és mert az irodalomban is nem a könyvvel törődünk, hanem az íróval, így válik lehetővé, hogy olyan íróink is vannak, akik még sohasem írtak semmit."

Írói pályája lezárásában Mikszáth mintha csak megvalósította volna azt az igényt, amit Jókairól megfogalmazott: *"írói jubileuma alkalmával, mikor oly szédítő magasan állott hírben, dicsőségben, emberszeretében hagyott volna itt bennünket"*. Mikszáth Kálmán 1910-ben, halála előtt még részt vett – megtört testtel, kicsit fáradó lélekkel, de elevenen friss alkotószellemmel és a saját ünnepét is kritikusan szemlélő írói szemmel – a tiszteletére rendezett jubileumi ünnepélyen.

A hivatalos ünnepségek, országos megemlékezések, kitüntető ajándékok (jubileumi sorozat, nemzeti donatio), zajos rendezvények között is meg kell hallanunk az ifjú írógeneráció (Ady, Kosztolányi, Krúdy) hangját is.

(A jubileumi emléktárgyak, dokumentumok – elhelyezhetők a dolgozószoba relikviái között is.)

3.3.

"Egy író kitüntetni nem lehet sem diadalkapuvál, sem koszorúkkal, úgy mint azzal, ha őt műveiben megösmérik: ez a legnagyobb jutalma."

*"Az irodalomra féltékenyen kell
örködni. Hiszen már nincs is
egyebünk, amivel a világ elé
állhatnánk... az irodalmunk az utolsó
jó ruhadarab, amit még le nem
vettünk és ami még el nem
rongyolódott."*

Egyik fő törekvésünk az, hogy mintegy belépünk, betekintsünk a mikszáthi művek világába, a kiállítás eszközeivel megjelenítsük belső tartalmának hangulatát.

Említettük már a Mikszáth irodalom azon felismerését, hogy művészi, irodalmi valóságát abból a kis világból kiindulva kezdte építeni, amit oly jól ismert, a vidék népe, a köznemesi családok galériáját rajzolva meg.

A sikeres alkotó műveiben, jellegzetes helyszínén a tág értelemben vett felvidéki tájon, az ott-honos falvak kunyhói, kúriái, a történelemből itt maradt kastélyok és polgárvárosok lakói között ismerős alakok, témák és látványban is megragadható motívumok térnek vissza, ismétlődnek.

(Ebben az egységben lényeges látványelemek az illusztrációk, jellegzetes motívumtárgyak és a fő hangulati látványkép.)

"Mikszáth egész életében, minden művében keresi az idillt – mondja mindennek magyarázatául Mezei József. Művei, regényszerkezetei tulajdonképpen körözve közelítik meg a nagyregényt, a nagy témát. Ismétél, összeköt alakokat, családokat, életsorsokat, történeteket, több regényt. Amit keres, az a derű, az igaz jó érzés, az emberség, a szépség. Ez a néha szarkasztikusan rosszkedvű, kaján, cinikus író nagy szeretetre, békére, nyugalomra vágyik."

Amit talál – folytassuk mi e gondolatot – az gyakran és egyre inkább mindennek hiánya, minden devalválódása, egyre ridegebb világ, amely kevés teret ad az idillnek, s amelyben a más utáni szándék különös formát (különc köntöst) ölt.

Lényegében ez a gondolkozás határozta meg, erre a két pólusra építjük bemutatásunkat.

A művek áttekintő sorát természetesen *A jó palócokat* időben közvetlenül követő kötetekkel kezdjük. *A nemzetes uraimék* (1882-1883) mindenképpen első, az első regényének tekinthető, a nagyerejű Mácsik történetében az író alaptémája szólal meg. Mikszáth a szépirodalom eszközeivel kapcsolódott az 1880-as évek elején folyó dzsentri-vitához, melyben jeles publicisták hallatták szavukat. A vita anyaga, valamint *Cervantes Don Quijote* című regényének magyar fordítása *Győri Vilmostól* (1873-75) e Mikszáth mű mellé kívánkozik.

Az apró gentry és a nép elbeszélései és *A tekintetes vármegye* kötet 1884-ből tematikában is folytatások. Ez utóbbi az első illusztrált Mikszáth könyv. *Mannheim Gusztáv* rajzaiból maga Mikszáth válogatott, nagy műgonddal maga jelölve ki a képi témákat. (Az illusztrációk, melyekre általában is figyelmet fordított, végsősoron ízléséről, képi világáról is tanúskodnak.) E könyvnek különleges szerepe volt a család életében is.

A lohinai fű (1885), a *Kisérlet Lublón* (1892-93), az *Eladó birtok* (1893) jól szemléltetik az 1880-as évek végén, a 90-es évtized elején azt az írói irányt, melyet mintegy elméleti igénnyel is közelíteni, tisztázni próbált *A romantizmus* (1887) című célzatos elbeszélésében.

Eligazító gondolatunkat, választott szempontunkat követve a nagyregények közül kiemelendő, ellentétpozíció párbiallítható kettő, lényegében ugyanannak az időszaknak a terméséből.

A Beszterce ostroma (1894) – első nagyjelentőségű alkotása a Mácsik féle magyar Don Quijoték történetének folytatása, a "különcök különöncenk", Pongrácz István grófnak az élete. (*Mühlbeck Károly* illusztrációi mellett a nedeai vártól és uráról megjelenő képek tetszik teljesebbé a látványt.)

A Szent Péter esernyője (1895) - nem véletlenül volt Mikszáth legkedvesebb alkotása, *Neográdi Antal* bájosan egyszerű illusztrációival. Mikszáth egy ütött-kopott esernyő csodatévő meséjében csendes humorával, poézisének derűjével, zamatos eredetiségével az ember boldogságra születtségének mély bölcsességét fogalmazta meg. Ez ragadta magával nemcsak a korabeli magyar olvasóközönséget, különös tekintettel a hölgyekre, de igen mély megértésre talált világszerte, s különösen az angol nyelvterületen. (Az 1898-as első angol fordítást követően minden európai nyelven hozzáférhető. A fordítások mellé jelentős feldolgozástörténet állítható.)

Ez az életmű egészét tekintve is csak kivételes pillanatban létező idill igen ritkán lelhető meg:

- a történelmi múltban, pontosabban szólva a történelmi mesékben a Mátyás korát idéző "boccaccio történetekben" kereshető. (*A két koldusdiák, A beszélő köntös, A kis primás, A szelistvei asszonyok, Akli Miklós.*)
- öregek emlékélményeiben s gyerekek öntudatlan mozdulataiban él (*A fekete kakas, vagy az utolsó kötetek: a Mikor a mécses már csak pislog, Világít este a szentjánosbogár elbeszélései.*)

Komorabban, erőteljesebben szól a művek másik szólama.

A Noszty fiú esete Tóth Marival (1906-1907) – tulajdonképpen a dzsentri téma összefoglalásának tekinthető. A vármegye ekkorra már levette, levédte minden régi fényét, pőrén mutatja erkölcsi romlottságát. *"A mű olyan a korabeli vármegyére nézve, mint egy kivégzés"* - állítja Schöpflin.

S ha a Nosztyban leszámolt a vármegye minden régi dicsőségével, *A fekete városban* (1908-1910) utolsó művében az illúziók végleges elvesztésével is szembenéz. *"Én, aki annyira szeretem ezt a nemzetet, olyan sötét színekben látom ma az ország jövőjét, hogy elmondani sem lehet"* - mondja Mikszáth 1910-ben. A regény valójában egyetlen nagy tragédiája bevallottan is Dosztojevszkij hatása alatt született.

A fekete város világában a külön magatartás nem menedék többé, Pongrácz gróf régi értékeket őrző egyéni tébolya általános méreteket öltve mindennapi elvakultsággá torzul, s a szerelem sem beteljesedő idill Szent Péter esernyője alatt.

A kiállítási egységet a fekete város főterén, fekete ruhás, arc nélküli emberek között előtérben álló esernyős szép leányalak, s a magyar Don Quijote alakjával zárjuk.

Végezetül, fejezze be a tématerv készítője azzal a szubjektivitással, amivel kezdte, arra kérve minden olvasóját, hogy segítse (szigorú kritikával, ötletgazdagsággal) a kiállítás "építését", Mikszáth szellemében:

"Az idő nem kegyetlen, csak igazságos. Mielőtt megsemmisítené az embereket, az éveket, s mindazt ami van, előbb kiszolgáltatja az emberiség ítéletének, s amit az ítélet azon nem ront. A hibákat helyrehozza, ront, tör, de a romokból újra épít."

Salgótarján, 1996. szeptember

IRODALOMJEGYZÉK

- ADY Endre: A legiróbb író. = Uő: Költészet és forradalom. Bp. 1969. Kossuth. 239-241. p.
- BELITZKY János: Mikszáth és Balassagyarmat. Salgótarján, 1972. Kézirat. Nógrádi Történeti Múzeum Adattára 2289-79. sz.
Uő: Újabb adatok Mikszáth Kálmán életéhez. = Irodalomtörténet. 1975. 3. sz. 790-799. p.
- FÁBRY Anna: Ciprus és jegenye. Sors, kaland és szerep Krúdy Gyula műveiben. Bp. 1978. Magvető.
Uő: Mikszáth a Tisztelt Házban. = Balassagyarmati Honismereti Híradó. 1993. 1-2. sz. 44-50. p.
- KERÉNYI Ferenc: Mikszáth emlékek Nógrád megyében. Salgótarján, 1973. Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága.
Uő: Egy Mikszáth-emléktárgy dokumentumaiból. = Palócföld. 1966. 2. sz. 116-118. p.
- KOSZTOLÁNYI Dezső: Mikszáth Kálmán. = Uő: Látjátok, feleim. Bp. 1976. Szépirodalmi. 226-236. p.
- KOVÁCS Anna: A Mikszáth-családról. Az irodalmi muzcológia műhelyéből. = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1988. 407-421. p.
Uő: Utazás kísértetek, komédiások, különcök között. A pályakezdő Mikszáth elbeszélései. = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1990. 135-155. p.
Uő: A nyúllá változott jáger csete - avagy Mikszáth a jubileumáról. A kultusz első szakasza. = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 1994. 73-86. p.
Uő: Mikszáth és Nógrád és Mikszáth és a millencum. Elhangzott előadások kéziratai. 1996.
- Ködlovagok. Írói arcképek. Bp. é. n. Szent István Társulat.
- KRÚDY Gyula: Szent Péter esernyője alatt. = Uő: Írói arcképek. Bp. 1957. Magvető. 2. köt. 409-410. p.
Uő: A tegnapiak ködlovagai. Rajzok, emlékezések. Bp. 1961. Szépirodalmi.
- MEZEI József: Új "balgaságok története". Mikszáth. = Uő: A magyar regény. Bp. 1973. Magvető. 382-410. p.
Uő: Mikszáth és a század "realizmusa". = Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 4. sz. 448-469. p.

A kéményseprő (Mikszáth-hagyaték)

Herczeg Klára: Mikszáth (Balassagyarmat, a volt Vármegyeháza előtt, 1961.)